

О.О. Белько

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ОРГАНІВ
ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПО
ВИРОБНИЦТВУ Й ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ
КЕРАМІЧНИХ ВОГНЕТРИВКИХ МАТЕРІАЛІВ
У ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПРИКЛАДІ
РОМЕНСЬКОГО ПОВІТУ (ПОЧАТОК ХХ ст.)**

У статті йдеться про реалізацію заходів Полтавського губернського земства по виготовленню, збереженню й популяризації вогнетривких матеріалів у Роменському повіті. Досліджуються земські ініціативи з розповсюдження глиняної черепиці на Полтавщині через мережу складів вогнетривких матеріалів. Аналізуються етапи вирішення проблем, що постали перед органами земського самоврядування, від організаційних питань до забезпечення населення вогнетривкою продукцією. Наводяться приклади вирішення кадрових питань, які були на часі, а саме: як Полтавське губернське земство реалізувало свої плани з оснащення складів, розширення їхніх площ та матеріально-технічного забезпечення. Подаються відомості про ставлення місцевого населення до керамічних вогнетривких матеріалів та застосування їх в рамках земської програми вогнетривкового будівництва.

Ключові слова: Полтавське губернське земство, губернська управа, фінансова підтримка земства, Смілянський черепичний завод, Роменський повіт, склади вогнетривких матеріалів.

Діяльність органів земського самоврядування все більше приковує увагу науковців, краєзнавців – усіх небайдужих до історичного минулого і майбутнього Української держави. Цінною підмогою для сучасників може бути пакет земських директивних документів і вивчення досвіду їх втілення з метою підвищення життєвих стандартів населення, збереження і примноження культурних традицій краю. Заходи Полтавського губернського земства з розвитку вогнетривкового будівництва на межі ХІХ–ХХ століть здійснювалися цілеспрямовано.

Досвід Полтавського губернського земства у визначенні пріоритетних соціально-економічних напрямів діяльності і планомірної їх реалізації потребує системного вивчення. Питання організації складської діяльності по збереженню і реалізації вогнетривких матеріалів є недостатньо розробленим, а наявні наукові джерела окреслюють лише загальні тенденції цієї проблеми.

Предметом нашого дослідження є період діяльності Полтавського губернського земства в 1894–1916 роках. З'ясовуються причини, що спонукали губернське земство вжити першочергові заходи з розвитку вогнетривкового будівництва в Роменському повіті.

Із визначеної мети (дослідження виробництва, збереження й популяризації вогнетривких матеріалів на Полтавщині) випливають такі завдання:

- 1) з'ясувати безпосередню причетність земства до розвитку виробництва вогнетривких будівельних матеріалів у Роменському повіті;
- 2) проаналізувати основні процеси у цій справі;
- 3) показати позитивні зміни у вогнетривкому будівництві, а також наслідки впровадження черепиці в будівельну справу в рамках проекту захисту населення від пожеж.

ня від пожеж.

На засіданні 18 грудня 1896 року Полтавська губернська земська управа запропонувала з початку весни 1897 року розпочати будівництво черепичного заводу у м. Смілому Роменського повіту. Відповідно до доповіді управи № 140 1902 року про умови передачі Смілянського черепичного заводу в підпорядкування Роменської повітової земської управи, губернська управа затвердила інструкцію щодо управління цим підприємством. Передача була можлива за умови, якщо черепиця першого гатунку буде реалізовуватися на заводі не дорожче ніж 30 руб. за тисячу [2, с. 193].

1901 року з'їздом діячів кустарної промисловості (м. Полтава) були запропоновані заходи з урегулювання збуту складської продукції: влаштування складів та виставок, шляхом публікацій [12, с. 13].

Склади пропонувалися трьох типів: а) для постачання матеріалів і знарядь; б) торговельні склади для прийому та продажу продукції, а також для видачі позик і авансів на її виготовлення; в) склади змішаного типу, що виконували б перелічені операції [12, с. 13]. Висновки з'їзду були узяті до уваги органами земського самоврядування. Хоча учасники з'їзду більше уваги сконцентрували на гончарних виробках, проте, будівельна кераміка, як складова гончарства, не менше потребувала вирішення питань збереження і збуту продукції.

На прохання повітових управ, Полтавським губернським зібранням було доручено губернській управі забезпечити доставку та збут черепиці, що зберігалася на складах, для потреб земських та громадських закладів. Витрати на перевезення були віднесені на рахунок страхового капіталу, для чого виділено 3000 руб.

У реалізації протипожежних заходів губернського земства чималу роль відігравав Смілянський черепичний завод. Із часу відкриття і до середини січня 1901 року ним керував М.Г. Яновський. Земля, на якій побудували завод, була передана для визначеної мети козаками та селянами м. Смілого [10, с. 43].

Орендатор п. Рейх, який очолював господарство, був зацікавлений у зростанні заводських потужностей. Хоча завод за масштабами виробництва був значно менший за Мало-Будищанський у Зіньківському повіті, але кількість виготовленої продукції обома ними була майже однаковою (у 1905 році виготовлено 625 668 одиниць). Черепиця Смілянського заводу реалізовувалася за різною ціною: перший сорт – 30 руб., другий – 20 руб., третій – 10 руб. Така система відбору і продажу сприяла швидкій реалізації продукції [5, с. 105].

Питання діяльності черепичних заводів постійно розглядалося на засіданнях губернських земських органів. Була створена спеціальна комісія з черепичної справи для вивчення та внесення пропозицій щодо подальшого напрямку їх роботи. Оскільки на Мало-Будищанському заводі збудували нові приміщення і завершили їхнє оснащення, що гарантувало збільшення виробництва

підприємства, губернській управі було запропоновано:

1) влаштувати склад черепиці при залізничній станції в м. Ромнах;

2) призупинити на рік діяльність Смілянського заводу через те, що на кінець року на його складах зберігалось 50 000 штук черепиці [8, с. 46].

Наявність складських приміщень гарантувала б земству більш вигідні ціни на черепицю. Йшлося, що правильно обладнаний склад при залізниці зменшить вартість гужової доставки, встановлену місцевими перевізниками [7, с. 9–11; 6, с. 416].

Склад вогнетривких будівельних матеріалів був переведений з Роменського богоугодного закладу до залізничної станції. Для його облаштування асигнували 1000 руб. та виділили із Смілянського заводу 100 000 одиниць черепиці на покриття даху нового приміщення [1, с. 97]. Висновок страхової комісії щодо облаштування складу черепиці поблизу залізничної станції м. Ромни був затверджений губернською управою, а витрати на його утримання включені до кошторису видатків 1907 року [6, с. 416].

1906 року Полтавським губернським земством розглядалося питання придбання ділянки землі для організації складу черепиці при залізничній станції м. Полтава. Земство брало до уваги умови поставок та задоволення щорічних потреб населення, а наявність складу при станції гарантувала б більш вигідні ціни та кращі за якістю матеріали. Таким чином вдалося б уникнути збільшення ціни через гужову доставку місцевих перевізників. Губернським земством на будівництво критого навісу для складу черепиці площею 186 кв. саж. та збереження до 400 000 одиниць було виділено 2099 руб. [7, с. 9–11]. Оскільки площа поблизу залізничних станцій в містах Полтаві і Ромнах для збереження черепиці була недостатньою, то відправлення її уповільнювалося [4, с. 585–588].

Організація доставки цегли та черепиці на склади Полтавському губернському земству коштувала дорого. Перед губернським зібранням постало питання про рентабельність Смілянського та Староверовського заводів, котрі, на думку губернської управи, мали невигідне розташування (далеко від залізниці). Глина поблизу заводів була визнана неякісною, а необхідний для виробництва пісок знаходився на великій відстані, що впливало на вартість черепиці. Для уніфікації цін на території губернії страхова комісія запропонувала оплату залізничного тарифу до всіх станцій, тобто введення в практику безкоштовної доставки черепиці до повітів залізничними шляхами [6, с. 417].

Губернська земська управа розглянула питання про необхідність страхування заводських будівель. Станом на 1905 р. усі приміщення цегляного та черепичного заводів села Малі Будища та Смілянського заводу коштували 400 000 руб. Губернська управа звернулася із проханням до земського зібрання дозволити застрахувати

забудови та майно заводів на суму, яку губернське земське зібрання визнає за необхідну [11, с. 52].

Будівельне відділення губернської управи у брошурі, виданій в зв'язку з участю у Катеринославській виставці (1910 р.), наголошувало, що потрібно ще не менше як 6 років, щоб у кожному населеному пункті Полтавської губернії був хоча б один черепичний дах [3, с. 180].

Питання популяризації вогнетривкого будівельного матеріалу розглядалося губернським земством у 1910 р. На його засіданні зазначалося, що майже у всіх повітах влаштовуються сільськогосподарські виставки, де, як і на великих ярмарках, обов'язково потрібно рекламувати тему зведення дахів із черепичним покриттям. Йшлося й про те, що велика кількість складської продукції третього сорту не знаходила споживача. Була внесена пропозиція віддавати її безкоштовно всім бажаючим для своїх забудов. На думку гласних, така благодійна акція мала йти на користь страховому відділенню [3, с. 103].

Губернська управа фінансово підтримувала організації, що займалися таким видом діяльності. Так, Роменському товариству сільських господарів на покриття частини витрат з облаштування показових виставкових павільйонів із вогнетривких матеріалів (два покриті гончарною черепицею, один – глиносоломом) була виділена сума в розмірі 2000 руб. Виставка обслуговувала кілька повітів. У 1912 р., незважаючи на дощове літо, її переглянуло 18 736 жителів губернії [13, с. 10]. У 1913 р. Товариством було зведено нові будівлі для виставки площею 1 десятина. Загалом було витрачено 11 000 руб. Губернська управа підтримала це клопотання і видала відповідні розпорядження про відшкодування цієї суми зі страхового капіталу [9, с. 313–314].

Оскільки дрібні підприємства були розкидані по території губернії, виставки виконували функцію Зборів, адже саме на них проходило активне обговорення назрілих технічних і фахових питань, що стосувалися збереження і реалізації вогнетривких матеріалів.

Заходи з широкого ознайомлення населення та зниження вартості черепиці для покупців, безоплатний відпуск зі складів для земських закладів, а також перевезення за рахунок земства на всі залізничні станції губернії сприяли тому, що протягом літа 1909 року кількість проданої черепиці досягла 1 518 102 одиниці.

Аналізуючи вищевикладене, зауважимо, що в роботі Полтавського губернського земства простежується глибока обізнаність справи на місцях, цілеспрямованість у досягненні мети. Через систему адміністративних і організаційних заходів органи земського самоврядування активно впроваджували в життя державну соціальну політику щодо захисту населення у надзвичайних, критичних ситуаціях.

Улаштування складських приміщень сприяло активізації виробничих процесів підприємств по виготовленню керамічних будівельних матеріалів, а відтак

– захисту населення від пожеж. Досвід Полтавського губернського земства заслуговує на увагу у вирішенні актуальних соціально-економічних і соціокультурних питань сьогодення.

ДЖЕРЕЛА

1. Журнали Полтавского губернского земского собрания 41 очередного созыва, 1905 года. Полтава : Типо-Литография И. Фришберга и С. Зохоровича, 1906. 125 с.
2. Журналы Полтавского губернского земского собрания XXXVIII очередного созыва, 1902 год. Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1903. 208 с.
3. Полтавское губернское земское собрание 46 очередного созыва. С 1 по 10 декабря 1910 года. Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1911. 696 с.
4. Полтавское губернское земское собрание XLV очередного созыва с 1 по 10 декабря 1909 года. Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1910. 630 с.
5. Полтавское губернское земское собрание XLI очередного созыва. С 15 по 22 января 1906 года. (Стенографический отчет). Полтава : Типография Л. Фришберга, 1906. 473 с.
6. Полтавское губернское земское собрание XLII очередного созыва. (30 ноября – 8 декабря 1906 года). Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1907. 456 с.
7. Полтавское губернское земство. Чрезвычайное собрание 27 марта 1906 г. Журнал и доклады. Полтава : Электрич. Типография Торгового дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1906. 26 с.
8. Полтавскому губернскому земскому собранию 42-го очередного созыва Ревизионной комиссии доклад 1906 года. Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1906. 90 с.
9. Полтавскому губернскому земскому собранию 49-го очередного созыва Губернской земской управы доклады 1913 года. Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1913. 708 с.
10. Полтавскому губернскому земскому собранию XL очередного созыва Ревизионной комиссии Доклад 1904 года. Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1904. 45 с.
11. Полтавскому губернскому земскому собранию XLI очередного созыва Губернской земской управы доклады 1905 г. Полтава : Типо-Литография Л. Фришберг и С. Зохорович, 1906. 192 с.
12. Постановление областного съезда деятелей кустарной промышленности в г. Полтаве 27 сентября – 6 октября 1901 года. Полтава : Типо-Литография М. Л. Старожитского, 1901. 19 с.
13. Строительное отделение. Мероприятия по огнестойкому строительству. Отчет по строительному отделению Полтавской земской управы за 1914 год. Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1915. 142 с.

Belko O.O. Organization of work of zemstvo self-government bodies on production and popularization of ceramic refractory materials in Poltava province on the example of Romny district (beginning of XX century)

The activity of zemstvo self-government bodies is increasingly attracting the attention of scientists and local historians - all of whom are not indifferent to the historical past and future of the Ukrainian state. A valuable help for contemporaries can be a package of zemstvo directive documents and study the experience of their implementation, how to raise living standards, preserve and increase the cultural traditions of the region. Measures of the Poltava provincial zemstvo on refractory construction at the turn of the XIX-XX centuries were carried out purposefully.

The experience of Poltava Provincial Zemstvo in determining the priority socio-economic activities and their systematic implementation needs to be studied.

The review is devoted to the implementation of measures of the Poltava provincial zemstvo to open zemstvo warehouses of refractory materials in Romny district. Zemstvo initiatives for the distribution of clay tiles in Poltava region through a network of warehouses of refractory materials are being studied. Examples of resolving personnel issues that arose in time and how the Poltava Provincial Zemstvo implemented its plans to equip warehouses, expand their area and logistics are given. Information is provided on the expectations and attitudes of the local population to the warehouses of refractory materials and their use in the framework of the Zemstvo program of refractory construction.

Analyzing the above in the activities of the Poltava Provincial Zemstvo, the provincial administration, there is a clear planning of work, efficiency in action, relevance and relevance of decisions, deep awareness of the case on the ground, purposefulness in achieving the goal. Through a system of administrative and organizational measures, the zemstvos actively implemented the state social policy to protect the population in emergencies by opening both permanent and temporary warehouses of refractory materials in accordance with the approved plans.

Key words: the Poltava provincial local council (zemstvo), Provincial Administration, financial support of the Zemstvo, Smilianskyi Tile Factory, Romny district, warehouses of refractory materials.

REFERENCES

1. Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 41 ocherednogo sozyva, 1905 goda. (1906) [Magazines of the Poltava provincial zemstvo assembly of the 41st regular convocation, 1905.]. Poltava : Tipo-Litografija I. Frishberga i S. Zohorovicha. [in Russian].
2. Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya XXXVIII ocherednogo sozyva, 1902 god. (1903). [Journals of the Poltava provincial zemstvo assembly of the XXXVIII regular convocation, 1902]. Poltava : Tipo-Litografija L. Frishberga. [in Russian].
3. Poltavskoe gubernskoe zemskoe sobranie 46 ocherednogo sozyva. S 1 po 10 dekabrja 1910 goda. (1911). [Poltava provincial zemstvo assembly of the 46th regular convocation. December 1-10, 1910]. Poltava : Tipo-Litografija L. Frishberga. [in Russian].
4. Poltavskoe gubernskoe zemskoe sobranie XLV ocherednogo sozyva s 1 po 10 dekabrja 1909 goda. (1910). [Poltava provincial zemstvo assembly XLV of the next convocation from 1 to 10 December 1909]. Poltava : Tipo-Litografija L. Frishberga. [in Russian].
5. Poltavskoe gubernskoe zemskoe sobranie XLI ocherednogo sozyva S 15 po 22 janvarja 1906 goda. (Stenograficheskij otchet). (1906). [Poltava provincial zemstvo assembly XLI of the next convocation From 15 to 22 January 1906. (Verbatim record)]. Poltava : Tipografija L. Frishberga. [in Russian].
6. Poltavskoe gubernskoe zemskoe sobranie XLII ocherednogo sozyva. (30 nojabrja – 8 dekabrja 1906 goda). (1907). [Poltava provincial zemstvo assembly XLII of the next convocation. (November 30 – December 8, 1906)]. Poltava : Tipo-Litografija L. Frishberga. [in Russian].
7. Poltavskoe gubernskoe zemstvo. Chrezvychajnoe sobranie 27 marta 1906 g. Zhurnal i doklady. (1906). [Poltava provincial zemstvo. Extraordinary meeting on March 27, 1906. Journal and reports]. Poltava : Jelektrich. Tipografija Torgovogo doma I. Frishberg i S. Zorohovich. [in Russian].
8. Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniju 42-go ocherednogo sozyva Revizionnoj komissii doklad 1906 goda. (1906). [Report 1906 to Poltava provincial zemstvo assembly of the 42nd regular convocation of the auditing commission]. Poltava : Tipo-Litografija L. Frishberga. [in Russian].
9. Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniju 49-go ocherednogo sozyva Gubernskoj zemskoj upravj doklady 1913 goda. (1913). [Poltava provincial zemstvo assembly of the 49th regular convocation of the provincial zemstvo council reports 1913]. Poltava : Tipo-Litografija L. Frishberga. [in Russian].
10. Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniju XL ocherednogo sozyva Revizionnoj komissii Doklad 1904 goda. (1904). [Poltava provincial zemstvo assembly of the XL regular convocation of the revision commission report of 1904]. Poltava : Tipo-Litografija L. Frishberga. [in Russian].
11. Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniju XLI ocherednogo sozyva Gubernskoj zemskoj upravj doklady 1905 g. (1906). [Poltava zemstvo assembly XLI regular convocation of the provincial zemstvo board report 1905]. Poltava : Tipo-Litografija L. Frishberg i S. Zohorovich. [in Russian].
12. Postanovlenija oblastnogo siezda dejatelej kustarnoj promyshlennosti v g. Poltave 27 sentjabrja – 6 oktjabrja 1901 goda. (1901). [Resolutions of the regional congress of handicraft industry workers in Poltava September 27 – October 6, 1901]. Poltava : Tipo-Litografija M.L. Starozhitskogo. [in Russian].
13. Stroitelnoe otdelenie. Meroprijatija po ognestojkomu stroitel'stvu. Otchet po stroitel'nomu otdeleniju Poltavskoj zemskoj upravj za 1914 god. (1915). [Construction department. Fire-resistant construction activities. Report on the construction department of the Poltava zemstvo council for 1914]. Poltava : Tipo-Litografija L. Frishberga. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 14.01.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.

